

УДК: 37.016:74-053.5

Ірина Мужикова

ОСВІТНЯ ЦІННІСТЬ ТРАДИЦІЙ ОБРАЗОТВОРЧОГО НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ

В статті наведено ретроспективний огляд підходів до навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітніх закладах, викладено погляди вчених щодо впливу образотворчого навчання на особистість, схарактеризовано методи навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітніх закладах на різних історичних етапах. Виявлено цінність образотворчого навчання у загальноосвітній школі як цілісного чинника розвитку учнів, формування їх художньо-естетичного досвіду.

Ключові слова: естетичне виховання, образотворче навчання, малювання, мова мистецтва, художньо-естетичне ставлення, особистісні цінності.

В статтє представлен ретроспективний обзор подходов к изучению изобразительного искусства в общеобразовательных учебных заведениях, изложены взгляды ученых по поводу влияния обучения изобразительному искусству на личность, охарактеризованы методы его изучения в общеобразовательных учреждениях на разных исторических этапах. Выявлена ценность изобразительного обучения в общеобразовательной школе как целостного фактора развития учеников, формирования у них художественно-эстетического опыта.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, обучение изобразительному искусству, рисование, язык искусства, художественно-эстетическое отношение, личностные ценности.

The article raises the question of the significance of artistic creativity for the upbringing and development of personality. It presents a retrospective review of approaches to the study of fine arts in educational institutions, outlines the views of scientists on the influence of visual education on personality, describes the main methods of teaching fine arts in educational institutions at different historical stages (geometric, natural, method of free children's art, drawing from of nature) and notes their positive features. It is revealed that changes in the definition of the purpose of studying the discipline are related to the need to reconcile it with the students' abilities and conditions at a secondary school. The value of visual education in the secondary school as a holistic factor in the development of students, the formation of their artistic and aesthetic attitude, which shows itself in combination of the acquisition of values in the field of art (ideals, tastes, positions) and mastering the ways and means of perception and creation of artistic objects, are revealed. It is proved that the orientation towards

the formation of valuable experience of students in the process of artistic activity is optimal in terms of competency education.

Key words: *aesthetic education, visual education, drawing, language of art, artistic and aesthetic attitude, personal values.*

Спрямування сучасної освітньої стратегії в Україні на оновлення змісту та методів навчання й виховання учнів у загальноосвітніх закладах спонукає до пошуку оптимальних шляхів використання освітнього потенціалу образотворчого мистецтва.

Упродовж тривалої практики викладання образотворчого мистецтва у загальноосвітніх закладах змінювалися погляди щодо змісту та мети навчання цієї дисципліни, здійснювалися пошуки ефективних методів організації образотворчості школярів. Аналіз освітніх традицій навчання реалістичного малювання, досвіду вільної дитячої художньої творчості, художньо-естетичного виховання школярів дозволяє виявити комплексний інтегративний вплив образотворчого мистецтва на розвиток розумових та творчих здібностей особистості школяра, його емоційно-почуттєву сферу, засвоєння різнорідних елементів соціального досвіду та людської культури. Вбачається необхідним визначення критеріїв цінності образотворчого навчання у контексті компетентнісного підходу.

Перші згадки про навчання образотворчого мистецтва із метою виховання особистості відносяться до античних часів. Однак у подальшому відомості про організоване навчання образотворчої діяльності із загальноосвітньою метою тривалий період не мають місця.

Визнання впливу образотворчого мистецтва на виховання дитини відбувається у XVII–XVIII століттях. Я.-А. Коменський, Д. Локк, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо у своїх працях звертають увагу на те, що образотворче мистецтво відіграє важливу роль у розвитку пізнавальних процесів та чуттєво-емоційного ставлення дітей до оточуючої дійсності, сприяє виявленню їх природних обдарувань. Особливо важливим цей предмет є на початковому етапі навчання. На виховному і освітньому значенні уроків малювання наголошували представники передової наукової та педагогічної думки (І. Гете, В. Острогорський, С. Русова, К. Ушинський) у XIX столітті.

Перші дослідження присвячені вивченню природи дитячого малювання (А. Бакушинський, В. Бехтерєв, Г. Кершенштейнер, К. Річчі), які з'явилися на початку XX століття, суттєво вплинули на формування сучасних наукових поглядів щодо проблеми дитячої образотворчості (О. Дронова, С. Ігнат'єв, С. Коновець, В. Мухіна, О. Ніколаєва, Ю. Полуянов, Є. Романова, Н. Фоміна).

Аналіз досвіду образотворчої освіти, висвітленого у наукових доробках О. Кайдановської, В. Кардашова, В. Кузіна, С. Коновець, Т. Паньок, М. Ростовцева, О. Шевнюк, Р. Шмагало, дозволяє виявити

історичний контекст образотворчого навчання школярів та встановити витоки сучасних підходів до навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітніх закладах.

Вагомі доробки художньої педагогіки радянського періоду орієнтованої на освоєння основ образотворчої грамоти (М. Кириченко, В. Колокольников, В. Кузін, М. Ростовцев), а також концептуальні положення про художній розвиток особистості у процесі освоєння мови образотворчого мистецтва (Б. Неменський, Ю. Полуянов, Н. Фоміна, Б. Юсов) зумовили подальше становлення української загальної образотворчої освіти відображене у працях Е. Белкіної, В. Вільчинського, С. Коновець, О. Красовської, Л. Любарської, Л. Масол, І. Руденко, М. Резніченко, Р. Шмагало.

Мета статі – на підставі ретроспективного аналізу поглядів на значення образотворчого мистецтва у вихованні особистості та узагальненні досвіду його навчання у загальноосвітніх закладах, довести освітню цінність образотворчого навчання у сучасній шкільній практиці.

У Європі вивчення малювання як загальноосвітньої дисципліни розпочинається у XVIII столітті. Малювати навчали на приватних уроках, у елітних навчальних закладах для дівчаток та хлопчиків, у народних училищах, що здійснювали підготовку вчителів для народних шкіл. Заняття малюванням були включені до програм військових училищ. На той час, як зазначає М. Ростовцев, широкого розповсюдження у практиці навчання образотворчого мистецтва в загальноосвітніх закладах набув посібник І. Прейслера «Основательные правила, или краткое руководство к рисовальному художеству». Його автором в основу навчання було покладено закони геометрії. Такий підхід полегшував процес побудови зображення, однак використання цього підручника було зведене до копіювання запропонованих зразків [7].

На початку XIX століття на теренах Російської імперії малювання було включене до навчальних планів гімназій та повітових училищ. Накопичений професійною художньою школою значний досвід навчання митців був привнесений і до загальноосвітньої школи. У 1834 році видано перший підручник з образотворчого мистецтва «Курс рисования» А. Сапожнікова. Його автор орієнтував учнів на активне пізнання зображуваних предметів та виявлення геометрично обґрунтованої конструктивної будови об'єктів, їх просторового положення. На практиці це видання також найчастіше використовувався як зразок для копіювання зображень.

У працях представників радянської художньо-педагогічної школи (В. Колокольников, В. Кузін, М. Ростовцев) наведено інформацію про те, що із середини XIX століття в Європі поширюються два нові підходи до навчання образотворчого мистецтва: геометричний та натуральний. Перший полягав у застосуванні геометрії при зображенні предметів. У

практиці його застосування вимагалася чіткість виконання рисунка. Недоліком даного методу стало нехтування віковими та індивідуальними можливостями виконавців. В основу натурального – було покладене зображення природних «об'єктів», людини і тварин, пейзажних мотивів, натюрмортів. Метод «від простого – до складного» виявлявся загальним і для першого, і для другого підходів [7].

В Росії наприкінці XIX – початку XX століття малювання вивчалось у класичних та реальних гімназіях, у міських та повітових училищах, у початкових класах неповних середніх та середніх шкіл. В цей період заявляє про себе ще один метод навчання – малювання з природи реальних предметів (П. Чистяков), який активно застосовували випускники академії мистецтв.

У 20–30-ті роки XX століття була поширена і впроваджувалась у шкільну практику теорія вільного виховання, на боці якої виступали У. Доу, Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнер, Д. Літгледжонс, Г. Рід, Д. Росс. Вони проголошували за мету утвердження особистості дитини з її правом на вираження своїх почуттів та думок. Водночас заперечувалась необхідність оволодіння графічною грамотою на початковій стадії навчання, учитель усувався від керівництва процесом художньої діяльності. Представники теорії вільного виховання культивували метод надання учневі повної свободи дій [4]. Цей підхід у подальшому зазнав різкої критики з боку офіційної радянської художньої освіти і довгий час його позитивні здобутки не використовувалися у художньо-педагогічній практиці.

Таким чином, характерною рисою художньої педагогіки початку XX століття була розбіжність у поглядах на мету, зміст і методи навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі. Методи, що спиралися на поступовий розвиток у дітей нахилів до малювання, на розвиток їх ініціативи, спостережливості, на оволодіння основами реалістичного зображення, існували поряд з методами механічного тренування руки для зображення геометричних фігур і методами, що оберігали учнів від впливу вчителя, проголошували свободу творчості учнів. Ця ситуація вплинула і на подальший стан навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі.

Складний шлях становлення пройшла радянська художня педагогіка, здобутки якої суттєво вплинули на сучасну теорію та практику навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі.

У 20-ті роки XX століття навчання мистецтва у загальноосвітній школі здійснюється за двома напрямками – образотворче та технічне малювання. Перший полягав у творчому, художньо-естетичному розвитку учнів, другий мав на меті навчання учнів графічної грамоти, передачі видимого за допомогою зображення його конструктивно-геометричної основи.

У трудовій школі предмет «Малювання та ліплення» викладали з 1 по 7 клас 2 години на тиждень. Спочатку навчання здійснювалось за методом

вільної дитячої творчості, далі відбувався перехід до замальовування з натури дидактично підбраної серії об'єктів і далі розгалужувалося на точне математичне креслення з одного боку та художнє малювання з іншого. Тільки на цій, третій стадії допускалося систематичне викладання теоретичних даних. В цілому естетична освіта розумілася як систематичний розвиток органів чуттів та творчих здібностей, що розширює можливості насолоджуватися красою та створювати її [2].

На початку 30-х років ХХ століття з утвердженням у радянському мистецтві соціалістичного реалізму як єдиного правильного творчого методу, основне завдання дисципліни у загальноосвітній школі звучить як навчання грамотно, тобто перспективно, зображувати предмети оточуючої дійсності та озброєння учнів технічними навичками зображення.

Роль найважливішого засобу пізнання об'єктів дійсності відводилася малюванню з натури – основному виду робіт з образотворчого мистецтва. З 1937 по 1964 роки в основу програми предмету, який отримав назву «Малювання», був покладений реалістичний рисунок, а вимоги з графічної грамоти розглядалися як основи грамоти зображення.

З 1964 року дисципліні повертається попередня назва – «Образотворче мистецтво». Розширюється коло її завдань. Піднімається питання про розвиток творчих здібностей учнів, розвиток просторового мислення, образної уяви, ознайомлення з видатними творами мистецтва. Однак естетичне виховання дітей розглядається у невід'ємності з формуванням комуністичного світогляду, а естетичні погляди – в світлі ідейно-політичної спрямованості. Незмінним залишається головне завдання образотворчого мистецтва – дати учням знання елементарних основ реалістичного рисунка.

У програмі з «Образотворчого мистецтва» 1986 року метою викладання дисципліни визначається навчання і виховання учнів засобами образотворчого мистецтва, передусім формування естетичного ставлення учнів до природи, праці і життя, виховання інтересу і любові до мистецтва, потреби у спілкуванні з ним [6]. Однак, практична художня діяльність школярів передбачається в межах існуючих правил і прийомів реалістичного зображення, опанування якими в умовах загальноосвітньої школи, як довела практика, зазнавало певних труднощів.

У 1970-х роках групою художників, педагогів та вчених під керівництвом Б. Неменського та Б. Юсова у співдружності із Спілкою Художників СРСР проводилися дослідження у напрямі створення нової системи художньої освіти та естетичного виховання школярів. Результатом їхньої діяльності стало створення експериментальних навчальних планів та програм, нових підручників для загальноосвітніх шкіл та посібників для вчителів. Запропонована авторами програма дала змогу докорінно змінити погляди на зміст шкільного предмета «Образотворче мистецтво». Керуючись думкою про розуміння того, що власне є найціннішим в

мистецтвах для передачі наступним поколінням, автори проголосили основною метою зазначеної програми формування в учнів художньої культури як невід'ємної частини духовної культури [5].

У результаті пошуків оптимальних умов художнього виховання у загальноосвітній школі Б. Неменський приходить до визнання його головним завданням – передачі дитині того головного, що сфокусовано у художній культурі – духовного досвіду попередніх поколінь (соціального, морального, емоційного). Ставлення до життя (природи, людини, суспільства) є тією «інформацією», яку повинен передати вчитель і засвоїти дитина [5].

Б. Неменський, зазначав, що художнє виховання має сприяти вирішенню наступних завдань:

1. Опанування мистецтва як культури ставлення до явищ життя.
2. Опанування мистецтва як творчості – розвиток асоціативно-образного мислення; фантазії як уміння пов'язувати у свідомості далекі одне від одного явища; узагальненого бачення системи там, де на неї є лише натяк; здібності до народження у свідомості на основі сприйняття життя художнього образу і вміння сприймати його в мистецтві.

3. Опанування мистецтва як мови, системи мов, що ґрунтується на таких вихідних елементах як композиція, лінія, колір, об'єм, простір. В декоративному мистецтві закони їх використання одні, а у станковому інші. Диктуються ці закони специфікою образного устрою даного мистецтва, який у свою чергу є відображенням його соціальної функції. Осягнення мов необхідне у рівній мірі і художникам і глядачам [5].

Дані положення знайшли підтримку в поглядах на мету навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі на межі ХХ–ХХІ століття в Україні. У 1990–2001 роках були розроблені, рекомендовані до впровадження у загальноосвітній школі і діяли типові та авторські програми з образотворчого мистецтва (Є. Антонович, С. Свид, В. Шпільчак (1990), В. Вільчинський (1991), Е. Белкіна (1993), Л. Любарська, М. Резниченко (1996, 2001), С. Коновець (1999)). Спільною рисою даних документів, зокрема, у визначенні мети та завдань навчання образотворчого мистецтва, є спрямованість на художньо-естетичний розвиток учнів, формування у них потреб і здібностей до образотворчого мистецтва у процесі художнього осмислення світу.

З позицій компетентнісного підходу мета вивчення предмета «Образотворче мистецтво» спрямовується на формування в учнів у процесі сприймання та інтерпретації творів мистецтва, практичної художньо-творчої діяльності комплексу ключових (участь у різноманітних сферах діяльності (загальнокультурна, соціальна, інформаційно-комунікативна), міжпредметних естетичних (виявлення естетичного ставлення до світу, естетичне оцінювання предметів та явищ у різних сферах життєдіяльності) і предметних (здатність до творчого самовираження у певному виді

мистецтва) мистецьких компетентностей, який забезпечить здатність до художньо-творчої самореалізації особистості [3].

Досягнення зазначеної мети забезпечується виконанням таких завдань:

- виховання в учнів емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності, розвиток художніх інтересів і потреб, естетичних ідеалів, здатності розуміти та інтерпретувати твори мистецтва, оцінювати естетичні явища;

- формування в учнів на доступному рівні системи художніх знань і вмінь, яка відображає цілісність та видову специфіку мистецтва;

- розвиток емоційно-почуттєвої сфери учнів, їх художніх здібностей і мислення, здатності до самовираження та спілкування [3].

Особистісні цінності, як зазначає І. Бех, є усвідомленими узагальненими самовартісними смисловими утвореннями, формування яких відбувається у процесі освоєння конкретними індивідами цінностей суспільних. Формування особистісної цінності є складним процесом, який охоплює виділення для дитини певної сторони дійсності, поєднання її з емоційним переживанням і безпосереднім отриманням задоволення, включення в цей зв'язок образу «Я», який спричиняє особистісний смисл виділеного фрагменту матеріальної і соціальної дійсності [1].

Таким соціальним цінностям, які пов'язані із творчою діяльністю, або таким, що співставні з критеріями прекрасного та досконалого, людина надає естетичного значення. Вони притаманні передусім мистецтву, в якому в особливій формі сфокусовані духовні цінності суспільства. У процесі їх емоційного осягнення, перетворення у неповторний внутрішній світ у суб'єкта виникає певне ставлення. Власне ставлення особистості виникає у процесі накладання її емоцій на предмет, що певною мірою усвідомлюється, пізнається нею. Ставлення передбачає, насамперед, наявність у особистості системи поглядів, розвиненість типових форм емоційного реагування на певні соціальні цінності, вихованість індивідуальних способів трудитися, спілкуватися, поводитися. Завдяки категорії «ставлення» розкривається становлення смислового зв'язку єдності людини і світу.

Особливим типом ціннісного ставлення є естетичне ставлення, в якому фіксується цінність об'єктивного світу і діяльності людини за принципами міри досягнутої досконалості і гармонії у відповідності до прийнятих у даному суспільстві критеріїв. Естетичне ставлення до мистецтва виявляє себе у спогляданні «іншої», мистецтвом створеної реальності у безпосередньому сприйманні художньої форми предметів чи явищ [9]. Як універсальна оцінна реакція, естетичне ставлення виражається діями особистості, її почуттями і судженнями і проявляється у вигляді смаків, оцінок, ідеалів.

Формування художньо-естетичного ставлення, стверджує О. Шевнюк, полягає у поєднанні набуття ціннісних орієнтацій у сфері

мистецтва (ідеалів, смаків, позицій) та оволодіння способами та навичками сприймання та створення художніх об'єктів [9]. Дане положення дозволяє основу розвитку особистіно-ціннісного ставлення дитини до мистецтва вбачати у формулі «через кваліфіковане спілкування з мистецтвом до розвитку духовно повноцінної особистості» [8].

Таким чином уроки образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі забезпечують умови особистісного розвитку дитини, засвоєння нею естетично-ціннісного досвіду людства. Адже саме в процесі художньої діяльності уможливаються: збагачення особистісного досвіду через естетичні переживання; засвоєння специфічної образної художньої мови як основи спілкування у мистецтві; усвідомлення власної самоцінності та визнання цінною особистості іншої людини.

Дитяча образотворчість є тим цілісним утворенням засобами якого здійснюється формування особистісного досвіду учнів загальноосвітніх закладів у сфері мистецтва. Визнання освітньої цінності образотворчого навчання, специфіки його мети та завдань спрямованих на формування у дитини здібності бачити прекрасне у житті і мистецтві, реагувати на нього, будувати своє життя за законами краси вимагає відповідної професійної підготовки учителів образотворчого мистецтва та має знайти відгук у освітній практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Особистісно-зорієнтоване виховання / І. Д. Бех. – К., 1998. – 204 с.
2. Буценко А. Образотворче мистецтво в трудовій школі / А. Буценко. – К.-Х.: Радянська школа, 1931. – 71 с.
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (постанова КМУ від 23 листопада 2011 р. № 1392) / Сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://mon.gov.ua/content/Освіта/post-derzh-stan-\(1\).pdf](http://mon.gov.ua/content/Освіта/post-derzh-stan-(1).pdf)
4. Кузин В. С. Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальных классах / В. С. Кузин. – М.: Просвещение, 1984. – 319 с.
5. Неменский Б. Н. Мудрость красоты / Б. М. Неменский. – М., 1987. – 255 с.
6. Образотворче мистецтво // Програми середньої загальноосвітньої школи 1–4 класи. – К.: Радянська школа, 1986. – С. 139–186.
7. Ростовцев Н. Н. Очерки по истории методов преподавания рисунка / Н. Н. Ростовцев. – М.: Изобраз. искусство, 1983. – 288 с.
8. Рудницька О. П. Педагогіка: Загальна та мистецька / О. П. Рудницька. – К., 2002. – 270 с.
9. Шевнюк О. Л. Формування художньо-естетичного досвіду майбутніх вчителів: Дис. ... канд. пед. наук / О. Л. Шевнюк. – К., 1995. – 202 с.